

Bizans İmparatorluğu Döneminde Trabzon ve Çevresinin İdari Yapısı (VI-XI. Yüzyıl)

Ali Genç^{a, b}

Özet

Roma İmparatorluğu, M.Ö. I. yüzyılda Trabzon ve çevresinde hakim olmuş ve bölgede çeşitli idari düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Roma İmparatorluğu'nun bölünmesinden sonra Bizans hakimiyetine giren Trabzon ve çevresinde imparatorluğun doğu sınırındaki askeri ve siyasi gelişmelere bağlı olarak idari düzenlemeler yapılmıştır. VII. yüzyılda devam eden Sasani savaşları ve aynı yüzyılın ortalarında başlayan Müslüman Arap tehdidi Bizans yöneticilerini bazı askeri ve idari tedbirler almaya zorlamıştır. VII. yüzyıldan itibaren imparatorluğun idari yapısı esaslı bir değişime uğrayarak *thema* sistemi Anadolu ve Balkanlarda idari yapının temelini teşkil eder hale gelmiştir. Trabzon kenti, *thema* sistemi içerisinde önce Armeniakon temasına bağlanmış sonra da Khaldia temasının merkezi olmuştur. Bu çalışma Bizans İmparatorluğu döneminde Trabzon ve çevresinin idari yapısını değerlendirmeyi hedeflemektedir. Çalışmada, Bizans hakimiyeti boyunca bölgede yapılan idari düzenlemeler ve bu düzenlemelerin bölgenin idari yapısına olan etkisi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler

Bizans
Trabzon
Thema
Khaldia

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 03.02.2020
Kabul Tarihi: 18.03.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.683822

Administrative Structure of Trebizond and its Surroundings During the Byzantine Empire (VI-XI. Century)

Abstract

Roman Empire, dominated by Trabzon and its environs in the first century BC. and made various administrative arrangements in the region. After the division of the Roman Empire, Trabzon and its surrounding areas came under Byzantine rule, and administrative arrangements were made depending on the military and political developments on the eastern border of the empire. Sassanid wars that continued throughout the VI. century and the Muslim Arab threat that began in the middle of the same century forced the Byzantine rulers to take some military and administrative measures. From the VII. century, the empire's administrative structure underwent a fundamental change and the *theme* system became the basis of the administrative structure in Anatolia and the Balkans. The city of Trabzon, first connected to Armeniakon *theme* and then became the center of the Khaldia within the *theme* system. This study aims to evaluate the administrative structure of Trabzon and its surroundings during the Byzantine Empire. In the study, the administrative arrangements made during the Byzantine rule in the region and the effect of these arrangements on the administrative structure of the region will be discussed.

Keywords

Byzantine
Trabzon
Theme
Chaldia

About Article

Received: 03.02.2020
Accepted: 18.03.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.683822

^a İletişim Yazarı: aligencbu@gmail.com

^b Arş. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-1784-3771.

Giriş

Trabzon şehri ve çevresi Anadolu'da Roma imparatorluğu hakimiyetinin başladığı dönemden itibaren pek çok idari düzenlemeye tabi tutulmuştur. M.Ö. 63'te Pontos kralı VI. Mithradates'i mağlup ettikten sonra ele geçirdikleri topraklarda Pontus eyaletini kuran Romalılar, Trabzon ve çevresindeki ilk idari düzenlemelerini gerçekleştirmişlerdir (Kaya, 1998: 165; Oktan, 2008: 52). Yeni eyaletin dışında kalan uzak ve denetimi nispeten daha zor Kolkhis ile Armenia'ya yakın olan Pontos toprakları ise Mithradates savaşları esnasında Romalılarla birlikte hareket eden yerel hanedan mensuplarına verilmiş ve böylece bölgede yeni tampon krallıklar oluşturulmuştur (Emir, 2014: 115; Eilers, 2005: 90; Syme, 1995, 111). Bu doğrultuda, Gazelonitis, Pharnakeia ve Trapezus gibi ticari ve stratejik öneme sahip liman kentlerini içine alan Pontos kıyıları ise Galat *tethrarkesi* Deiataros'un yönetimine bırakılmıştır (Jones, 1998: 158; Adcock 1937: 11; Braund, ve Tsetschladze, 1998: 116 vd).

Trabzon ve çevresi, Julius Caesar'dan sonraki dönemde komutan Polemon'un idaresine bırakılmış ve Trabzon'dan Samsun'a kadar uzanan bölgede kurulan bu yeni idari yapı tarihte "Polemon Krallığı" olarak anılmıştır (Cassius Dio, 1914: XLIX. 33. 2). İmparator Nero (M.S. 54-68) döneminde başlayan Parth savaşları ve Armenia'nın elden çıkması Romalıları bölgede idari düzenlemeler yapmaya itmiş M.S. 64'te Pontos bölgesi, Carbulo'nun önerisiyle eyalete dönüştürülmüş ve "Pontus Polemoniacus" adıyla Galatia eyaletine dahil edilmiş (Etropius, 1993: VII, 14, Jones, 1998: 171) ve Trapezus da *civitates liberae* (özgür kent) ilan edilmiştir (Pliny, 1938: VI, 3. 11, Jones, 1998: 171). Pontus bölgesinin idari yapısı, imparatorluğun doğu sınırında yaşanan savaşlara bağlı olarak bazı değişikliklere uğramış (Emir, 2014: 155-165; Kaya, 2003: 84-85) ancak Roma hakimiyetindeki son büyük düzenleme imparator Diocletianus (284-305) döneminde gerçekleşmiştir. Roma imparatoru olarak 284'de tahta oturan Diocletianus, Severus Alexander'in ölümünden sonra imparatorluğun girdiği kriz dönemini reformlar yaparak sonlandırmaya çalışmıştır. Bu amaçla imparatorluğun idari düzeninde köklü değişiklikler yapan Diocletianus, merkezi yönetimi doğu ve batı olmak üzere ikiye ayırdığı gibi eyaletleri de "dioicesis" adı verilen idari birimlere ayırmıştır. Yeni düzenlemeden sonra Trabzon ve çevresi Diocesis Pontus'un sınırları içinde kalmıştır (Cramer, 1832: 85-87).

1. VI. Yüzyılda Trabzon ve Çevresinin İdari Yapısı

Trabzon ve çevresinin idari yapısı VI. yüzyıl boyunca devam eden Bizans-Sasani savaşlarına göre değişmiştir. Bizans ve Sasanilerin çatışma alanları konumundaki Armenia ve Kafkaslara yakın olması imparatorluğun Pontos bölgesinin askeri ve idari yapısı ile ilgili daha çok tasarrufta bulunmasına zemin hazırlamış ve Bizanslı yöneticiler Sasani savaşlarından elde edilen sonuçlara göre Trabzon ve çevresini de kapsayan çeşitli idari değişiklikler gerçekleştirmişlerdir.

Trabzon ve çevresinde, Bizans imparatorluğu dönemindeki ilk esaslı idari düzenleme imparator I. Justinianos döneminde gerçekleştirilmiştir. I. Justin döneminin sonlarında Sasanilerle başlayan savaşlara 532 senesinde imzalanan barış anlaşması ile ara verilmiş ve bu antlaşmadan sonra I. Justinianos Armenia bölgesinde Sittas'ın da teşvikleriyle geniş çaplı idari düzenlemeler yapmıştır (Grousset, 2005: 230). 18 Mart 536 tarihli bu yeni düzenlemede Theodosiopolis ile birlikte Pontos eyaletinin Paiper (Bayburt), Satala, Nikopolis, Trabzon ve Kerasountos (Giresun) şehirlerini kapsayan *Armenia Prima* eyaleti kurulmuş ve Sittas da

magister militum per Armeniae (Armenia'nın Askeri Şefi) unvanıyla yeni kurulan eyaletlerin yöneticisi olarak görevlendirilmiştir (Novellae, 1888-1895: XXVIII, 213, Greatrex ve Lieu, s.100, Grousset, 2005: 230-231, Adontz, 1970: 110-113). I. Justinianos'un Sasanilerle yapılan savaşlarda çatışma alanı olan bu bölgelerde yaptığı idari düzenlemelerle Sasani sınırında tampon bölge oluşturarak imparatorluğun otoritesini arttırmak istediği anlaşılmaktadır. Trabzon ve çevresindeki bir sonraki idari değişiklik İmparator Maurikios (582-602) döneminde gerçekleşmiştir. İmparator Maurikios döneminde gerçekleşen savaşlarda Bizans ordusu tüm cephelerde Sasani ordusunu mağlup etmeyi başarmış ve nihayet Sasaniler arasında baş gösteren taht kavgaları üstünlüğün tamamen Bizanslıların eline geçmesini sağlamıştır (Theophylaktos Simokattes, 1986: 4.14.8, Tezcan, 2012: 246-247). 591 yılında, Bizans İmparatorluğu ile Sasaniler arasında Bizans imparatorluğu açısından oldukça avantajlı şartlar içeren bir barış anlaşması imzalanmış ve Maurikios bu anlaşmadan sonra Ermeni topraklarında ve bu topraklarla sınırı olan Pontos ile Kapadokya bölgelerinde idari değişiklikler yapmıştır (Lang, 1983: 522, Tezcan, 2012: 248). Maurikios tarafından gerçekleştirilen yeni düzenleme ile başta Trabzon olmak üzere diğer Pontos bölgesi şehirlerini ve Erzurum'u içine alan idari bölgeye verilen *Armenia Prima* ismi artık Malatya diyarı için kullanılmaya başlanmıştır (Grousset, 2005: 336). 591 yılında imzalanan anlaşma Bizans-Sasani savaşlarını nihai olarak bitirmemiş sadece savaşlara bir müddet ara verilmesini sağlamıştır. 602'de Bizans imparatoru Maurikios'un tahttan indirilerek yerine Phokas (602-610) geçmiş ve bu esnada Bizans-Sasani savaşları tekrar başlamıştır (1). Phokas devrinde başlayan ve halefi Herakleios (610-641) devrinde devam eden Sasani savaşları ve ardından gelen Arap saldırıları devleti yeni bir askeri-idari düzenlemeye yapma yoluna itmiş ve tüm bu gelişmeler sonucunda *thema* sistemi ortaya çıkmıştır.

2. Thema Sisteminde Trabzon ve Çevresi

Thema teriminin kökeni ve sözcük anlamı ile *thema* sisteminin Bizans İmparatorluğu'nda ilk ne zaman ortaya çıktığı araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuştur (2). Ancak eldeki kaynaklar incelendiğinde -ki bu kaynaklar konuyu aydınlatmakta yetersiz kalmaktadır- *thema* sisteminin Konstantinos döneminde oluşturulan *Magister Militum* mevkileri ile başlayan ve Maurikios döneminde kurulan *Eksharkosluk*larla devam eden askeri ağırlıklı idari organizasyonların devamı niteliğinde olduğu ve imparatorluğun farklı yönlerden gelen dış tehditlere karşı topraklarını korumak amacıyla oluşturduğu bir sistem olduğu anlaşılmaktadır (Haldon, 1993: 3, Keçiş ve Güneş, 2018: 103-104).

2.1.Armeniakon Thema'sının Kuruluşu

Kaynaklarda isimlerine rastlanan ilk *themalar* Anadolu'da kurulan Opsikion, Anatolikon, Armeniakon ve Karabisian olup bu yönetim birimlerinin tam olarak hangi tarihte kurulduğu kaynaklarda açık bir şekilde belirtilmemiştir (Keçiş ve Güneş, 2018: 96-97). Anadolu'da kurulan ilk *themalar* isimlerini buralara yerleştirilen birliklerden almış olup bahsi geçen *thema*'ların isimlendirilmesi coğrafi bir niteleme özelliği taşımamaktadır. Bu bağlamda, Armeniakon *theması* da sadece Armenia bölgesini kapsamamakta olup bu isimlendirmeler bu bölgelere yerleştirilen birliklerin isimleri ile alakalıdır (Ostrogorsky, 2015: 91).

Bizans İmparatorluğu'ndaki yeni idari düzende Trabzon ve çevresi de Anadolu'da kurulan ilk *themalardan* biri olan Armeniakon'un sınırları içerisinde kalmıştır. Armeniakon *theması* Kapadokya bölgesinden başlayarak Anadolu'nun doğu kısımlarını ve Karadeniz kıyıları ile Fırat arasındaki bölgeyi kapsıyordu (Haldon, 1999: 73, Foss, 1991: 177). Armeniakon *themasının* hangi yıl kurulduğuna dair kaynaklarda net bir tarih bulunmamakla birlikte bu *thema* ile ilgili en erken kayıtlara Theophannes Confessor ve Belazuri'nin eserlerinde rastlanmaktadır. Theophannes Confessor, 626/627 (A.M. 6118) yılı olaylarını anlatırken George adında bir *Turma*(3) yöneticisinden bahsetmektedir (Theophannes Confessor, 1997: 450-453). Theophannes eserinin ilerleyen bölümlerinde 667 (A.M. 6159) yılı olaylarından bahsederken Armeniakon *themasının* varlığını gayet açık bir şekilde vurgulayarak Armeniakon *strategosu* olarak görev yapan Saborios adlı bir yöneticiden bahsetmektedir (Theophannes Confessor, 1997: 488). Aynı olaydan bahsedeb bir diğer kaynak olan Gregory Abu'l Farac da Shahabhor adlı bir Bizans komutanının imparator Konstans'a isyan ettiğinden ve bu kişinin *Armaniko* ordusunun kumandanı olduğundan bahsetmektedir (Gregory Abu'l-Farac, 1999: 183). Özellikle Theophannes'in Saborios adlı bir *strategostan* bahsetmesi bazı araştırmacılar tarafından kaynaklarda Armeniakon *themasının* varlığına işaret eden en sağlam ve en eski delil olarak kabul edilmiştir (4). Anadolu *themalarının* en büyüklerinden biri olan Armeniakon *theması* VI. yüzyılda bilinen altı eski eyaleti sınırları içerisine almıştı. Bu eyaletler Cappadokia I ve II ile Armenia I ve II'yi ayrıca Helenopontos ve Pontos Polemoniakos eyaletlerini kapsıyordu. Harita üzerinde bakıldığında neredeyse bir üçgen formunda olan Armeniakon'un biri Sinop diğeri de Trabzon'un doğu kesimine dayanan iki ucu olup Anadolu'nun iç kesimlerinden Karadeniz kıyılarına dayanmaktaydı (Charanis, 1972: 203).

Themanın Armeniakon ismini taşıması sınırları içerisindeki topraklarda Ermenilerin çoğunlukta olduğu anlamına gelmemektedir. Özellikle Trabzon bölgesi ağırlıklı olarak Grekçe konuşan insanların yaşadığı bir bölgeydi. Yeşilirmak ile Kızılırmak arasındaki bölgede Ermeni nüfusu yaşamakla birlikte bu bölgedeki Ermeniler nüfusun küçük bir kısmını oluşturmaktaydı. Erzincan (Keltzine) ve Şebinkarahisar'da da Ermeni dili konuşan ve asimile olmamış unsurlar bulunmaktaydı. Bununla birlikte VII. ve VIII. yüzyıllardaki Arap saldırıları bölgedeki Ermeni nüfusunun artmasına sebep olmuştu. VI. yüzyıl itibariyle Bizans hakimiyetinde yaşayan Ermeniler, bu yüzyılın ortalarından itibaren Arapların bölgeye hakim olmaya başlamasıyla Bizans ülkesine göç etmeye başlamışlardır. Bu şekilde ülkelerinden göç eden yedi yüz kadar *nakharar* (soylu) yanlarındaki ailelerle birlikte Bizans'a iltica etmiş ve Pontos sınırlarına yerleştirilmiştir (Charanis, 2014: 718). Ancak tüm bu göçlere rağmen Armeniakon, idari bir bölge olarak hiçbir zaman Ermenilerin çoğunlukta olduğu bir yer olmamış ayrıca Grekçe konuşan insanların yaşadığı Trabzon ve çevresini de içine alan Karadeniz'in dar sahil şeridi Armeniakon'un en yoğun nüfuslu bölgesi olmuştur (Treadgold, 1988: 15).

VII. yüzyıl ortalarında oluşmaya başlayan *thema* sistemi yaklaşık bir asır boyunca çok büyük değişikliklere uğramadan devam etmiştir. Geniş ve belirgin farklarla birbirinden ayrılan coğrafi bölgelerden oluşan ilk *themalar*, büyük sınır değişikliklerine uğramadan yönetilmeye devam etmiştir. Ancak Bizans merkez idaresi bazı siyasi ve askeri sebeplerden ötürü büyük arazilere sahip *themaları* küçültme yoluna gitmiş ve böylece *themaların* sayısı artmaya başlamıştır. İmparatorluğun yeni stratejisi geniş arazilere sahip *themaları* küçülterek her bir sahil şeridinden başlayan ve iç kısımlardaki düzlüklerle dağ sıralarına ulaşan bölgelerden

oluşan *themalar* oluşturmak şeklindedir. *Thema* organizasyonunda uygulanan bu strateji değişikliğinin sebebi imparatorluğun karşı karşıya kaldığı savunma problemlerini çözmektir. Her ne kadar imparatorluk VIII. yüzyıl ortalarından itibaren askeri olarak güçleniyormuş gibi gözükse de Kıbrıs, Sicilya ve Girit'te Araplara, Balkanlar'da Bulgarlara ve Karadeniz'de de Ruslara karşı mücadele ederken zor durumlara düşmüş ve bu durum Bizans'ı bir takım savunma tedbirleri almak yoluna itmiştir (Treadgold, 1988: 337-338). Öte yandan geniş arazilere hükmeden ve idari-askeri yetkilerle donatılmış *strategos*ların merkezi otoriteye başkaldırma ihtimali de Bizans imparatorlarının *themaları* küçültme yoluna gitmesine sebep olmuştur (Ostrogorsky, 2015: 146). Sonuç olarak Bizans idare sistemindeki strateji değişikliği Armeniakon *thema* arazisinde de birtakım düzenlemelerin yapılmasına sebep olmuş ve Trabzon çevresi yeni bir idari bölgenin sınırlarına dahil olmuştur.

2.2. Khaldia Themasının Kuruluşu

Anadolu'nun en büyük *themalarından* biri olan Armeniakon'un sınırları, VII. ve VIII. yüzyıllar boyunca tek bir parça halinde kalmış ancak Bizans idare sistemindeki strateji değişikliği sonucunda IX. yüzyıl başlarında Armeniakon arazisinde iki yeni *thema* ortaya çıkmıştır. Bunlar Anadolu'nun kuzeybatısında kurulmuş olan Paflagonya ve yine Kuzeydoğu Anadolu'da kurulmuş olan Khaldia *themalarıdır* (Charanis, 1972: 203).

2.2.1. Kuruluş Tarihi İle İlgili Tartışmalar

Kaynaklarda Khaldia'nın Armeniakon'dan ne zaman ayrıldığı ve hangi sebeplerle kurulduğu ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Khaldia'nın kurulduğu dönemdeki statüsü ve isminin kökeninin ne olduğu ilgili de açık bir bulunmamaktadır. Araştırmacılar tarafından Khaldia'nın kuruluş tarihi, kuruluş sebepleri ve Khaldia isminin kökeni ile ilgili farklı fikirler ileri sürülmüştür. Khaldia *themasının* kuruluşu ile ilgili olarak A. Toynbee, Khaldia'nın tam olarak hangi tarihte Armeniakon'dan ayrıldığının bilinmediğini ve bu olayın VI. Konsantinos (780-797), ya da Theophilos (829-842) dönemlerinde gerçekleşmiş olabileceğini belirtmiştir (Toynbee, 1973: 225-226). W. Treadgold ise, V. Leon (813-820) devrinde Armeniakon'un kuzeybatı ve kuzeydoğu kısımlarının bölünerek kuzeybatıda Paflagonya, kuzeydoğu'da ise Khaldia'nın kurulduğunu iddaa etmiştir. Treadgold, V. Leon'un Armeniakon *themasının* sınırlarını daraltarak bu dönemde kendisine isyan etmiş olan Armeniakon *strategosunun* gücünü kırmak istediğini belirtmektedir (Treadgold, 1988: 223). Treadgold aynı zamanda ilk dönemlerinde Paflagonya'nın katepan (*katepanos*), Khaldia'nın ise duks (*dux*) unvanı taşıyan valiler tarafından yönetildiğini her iki unvanın da deniz kuvvetlerinde kullanılan unvanlar olduklarını ve dolayısıyla buradaki düzenlemelerin karadan gelebilecek bir saldırıdan ziyade deniz saldırılarına karşı alınmış bir önlem olduğunu ifade etmektedir (Treadgold, 1988: 223). Burada bahsi geçen tehlike IX. yüzyılın ilk yarısında Karadeniz kıyılarını tehdit eden Rus saldırılarıdır. 819'de Bizans'a karşı ilk akınlarını gerçekleştiren Ruslar, Kuzey Anadolu kıyılarını vurmuş ve Bizans imparatoru V. Leon da Rusların saldırdığı bölgelerin savunmasını güçlendirmek amacıyla bu bölgelerde Paflagonya ve Khaldia *themalarını* kurmuştur (Treadgold, 1988:421).

Khaldia *themasının* kuruluş tarihi ile ilgili olarak Theophilos dönemini işaret eden araştırmacılar da mevcuttur. T. Gregory, Khaldia ve Paflagonya *themalarının* kuruluşunu

imparatorluğun VII. yüzyıldan itibaren giderek daha askeri bir karakter kazanmasının bir sonucu olarak görmekte ve bu *themaların* Theophilos döneminde kurulduğunu iddaa etmektedir (Gregory, 2005: 207). G. Ostrogorsky de, *thema* sisteminin Balkanlar'da yayılmasından sonra Theophilos döneminden itibaren Anadolu'nun kuzey ve doğu bölgelerinde de yayılmaya başladığını ve Paflagonya ile Khaldia *themalarının* kuruluş amacının devletin askeri gücünü arttırmak olduğunu ifade etmektedir. Yine Theophilos döneminde Kırım'da Klimata adıyla bir *themanın* oluşturulması da aynı amaca hizmet etmekte olup Ostrogorsky, Bizans'ın Karadeniz kıyılarında savunma tedbirleri almasını Karadeniz'in kuzeyi ile doğusundaki bölgelerde barış ortamının bozulmasına bağlamakta ve yeni başlayan Rus tehlikesini işaret etmektedir (Ostrogorsky, 2015: 194). Son olarak N. Oikonomides de Khaldia *themasının* kuruluşunun 824 yılından sonra gerçekleşmiş olabileceğini söyleyerek Theophilos dönemine vurgu yapmaktadır (Oikonomides, 1972: 349).

Dönem kaynaklarının konu hakkında açık bir tarih vermeyişi Khaldia'nın bir *thema* olarak ne zaman kurulduğunu açığa kavuşturmayı zorlaştırmakla birlikte tüm değerlendirmeler göz önüne alındığında Paflagonya ve Khaldia *themalarının* kuruluşunun Karadeniz'in kuzeyinden gelen Rus saldırıları ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Rusların Bizans topraklarına gerçekleştirdiği ilk akınlardan Amasralı Aziz George'un hayatını anlatan hagiografik eserde bahsedilmektedir. Bu eserde barbar bir kavim olarak anlatılan Rusların, Karadeniz kıyısındaki Amastris (Amasra)'e saldırdığı Aziz George'un mezarını yağmalamaya çalıştığı anlatılmaktadır (Treadgold, 1988/1989: 136-143; Kazhdan, 1991a: 837). Ancak bu eserde Rusların Bizans topraklarına gerçekleştirdiği ilk saldırıların tarihi hakkında delil oluşturabilecek bilgiler sunmamaktadır. Bu durum araştırmacıların konu ile ilgili farklı fikirler sunmasına sebep olmuştur. Aziz George ile ilgili en eski ve en kapsamlı çalışmalara imza atan araştırmacılarından biri olan V. G. Vasilievsky, Amasra'ya yapılan Rus saldırılarının 842 tarihinden önce gerçekleştirildiğini iddaa etmiştir (Vasiliev, 1960: 72). Rus bilim adamı G. Vernadsky, Rusların Paflagonya akınlarını 840 yılına tarihlendirirken (Vernadsky, 1940-1941: 73, Vernadsky, 1943: 243), A.A. Vasiliev, bu saldırıların 860 yılından önce gerçekleşmiş olamayacağını iddaa etmektedir (Vasiliev, 1960: 76). Son olarak W. Treadgold da Rus saldırılarının gerçekleştiği tarih olarak 818 yılını önermektedir (Treadgold, 1997: 433). Khaldia ve Paflagonya *themalarının* kuruluşu ilk Rus akınları doğrudan ilişkili olduğundan Rusların 860 gibi geç kabul edilebilecek bir tarihte Paflagonya'ya saldırmış olma ihtimali tarihi kaynaklarla uyumsuzdur. Zira, "El-Mesalik ve'l-Memalik" (Yollar ve Ülkeler Kitabı) adlı eserini IX. yüzyılın ilk yarısında kaleme aldığı bilinen İbn Hurdazbih Bizans'ın idari bölgelerini sayarken Khaldia (*Haldiye*) bölgesinden de bahsetmektedir (İbn Hurdazbih, 2008: 92). Dolayısıyla Rusların bu saldırıyı 860 yılından önce gerçekleştirdiğine dair bir şüphe bulunmamaktadır. Sonuç olarak Rusların Paflagonya saldırısının V. Leon'un son yıllarında ya da hemen sonraki dönemde gerçekleştirdiği ve Bizanslıların da saldırılara bir önlem almak amacıyla Karadeniz kıyılarında iki yeni askeri-idari bölge oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bizans imparatoru II. Mikhail (820-829) tarafından Dindar Ludwig'e gönderilen bir mektupta Khaldia'dan dukalık olarak bahsedilmekte ve dolayısıyla Khaldia'nın kurulduğu dönemde dukalık seviyesinde olduğu ve daha sonraki dönemde *thema* statüsüne yükseltildiği görülmektedir (Treadgold, 1988/1989: 141).

İmparatorluk idaresinin giderek askeri bir karakter kazanmasının sonucu olarak VII. yüzyılda ortaya çıkan *thema* sistemi, VIII. ve IX. yüzyıllarda imparatorluğun karşılaştığı askeri tehditler doğrultusunda gelişmeye devam etmiş ve ilk safhada kurulan büyük arazilere sahip *themalar*

bölünerek yeni askeri-idari bölgeler oluşturulmuştur. *Khaldia theması*nın kuruluşu da imparatorluğun askeri ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleşmiştir.

2.2.2. Khaldia İsminin Kökeni

Khaldia theması ile ilgili bir diğer tartışma konusu da *Khaldia* isminin kökeni olup Bizans kaynaklarında *Khaldia* adında coğrafi bir bölge ya da etnik kökene işaret eden bir isme rastlanmamaktadır. Dolayısıyla araştırmacılar *Khaldia* isminin kökenini daha farklı kaynaklardan araştırarak bulmaya çalışmışlardır.

Bazı araştırmacılar *Khaldia* ismini Urartu baş tanrısı Haldi ile ilişkilendirmektedir. Ancak kaynaklarda Urartuların Trabzon ve çevresine kadar yayıldıklarına dair bir bilgi bulunmadığı gibi baş tanrı Haldi kültürünün bölgede yayıldığına dair bir iz de bulunmamaktadır. Dolayısıyla eldeki veriler ışığında *Khaldia* ismi ile baş tanrı Haldi arasında bir bağlantı kurmak mümkün görünmemektedir (Burney ve Lang, 1971: 129, Bryer ve Winfield, 2007: 299-300). Ancak Urartu kaynaklarında görülen ve araştırmacılar tarafından Karadeniz bölgesinde olduğu iddaa edilen “Halitu ülkesi” ile *Khaldia* adlandırması arasında bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Kelime anlamı itibariyle “Gümüş ülkesinin adamları” şeklinde çevrilen Halitu halkının, Urartu kaynaklarına göre madencilikle uğraştıkları bilinmektedir (Tarhan, 1986: 299, Payne, 2006: 282-283, Çiğdem, 2012: 49). Halitu halkının Urartulardan sonraki dönemde de varlığını koruduğu anlaşılmakta olup antikçağ eserlerinde kendilerinden sıkça bahsedilmiştir.

Strabon, eserinde Kuzeydoğu Anadolu’da yaşayan halklardan biri olan Khalyb’lerden bahsederken *Khaldia* ile ilişkili olabilecek bilgiler vermektedir. Strabon’a göre eski devirlerde bölgede yaşayan ve “Alybe” olarak adlandırılan halkın ismi sonraki devirlerde “Kalybe” olarak değişmiştir (Strabo, 1928: XII, III, 20-28). Strabon, eserinin farklı bir bölümünde de yine Khalybe halkı ile ilgili bilgiler paylaşmakta ve yaşadığı dönemde “Khaldoi” ismi ile bilinen halkın eski devirlerde “Khalybes” adıyla tanındığını ve ülkelerinin tam karşısına Pharnakeia’nın kurulduğunu belirtmektedir. Bu bölgede, önceki devirlerde gümüş madeni olduğu halde, artık yalnızca demir madeninin kaldığını belirten Strabon, bölgedeki dar kıyı şeridinden ve madenlerle dolu olan dağlardan bahsetmektedir (Strabo, 1928: XII, III, 19, Çiğdem, 2012: 48).

Strabon ayrıca Alybe ile Khalybe arasındaki isim değişikliği kabul edilmezse Khaldai ile Khalybe arasındaki değişikliğin anlaşılmasının pek mümkün olmayacağını ifade etmektedir (Strabo, 1928: XII, III, 20-28). Urartu kaynakları ile Strabon’un verdiği bilgiler karşılaştırıldığında Halitu ülkesi ile Khaldai/Khalybe bölgesi arasında bağlantı kurulabileceği görülmektedir. Zira Urartu kaynaklarında Halitu ülkesinin gümüş madeni açısından zengin bir bölge olduğu vurgulanırken Strabon da Khalybes ülkesinde bir zamanlar gümüş madeni olduğundan bahsetmektedir. Dolayısıyla iki ayrı kaynakta bahsedilen Halitu ve Khaldoi ülkesinin aynı bölge olduğu anlaşılmaktadır. Antikçağ yazarlarından Ksenophon da Khalyb halkı ilgili bilgiler vermektedir. Ksenophon’a göre buldukları bölgenin en savaşçı halkı olan Khalybler, dövüşmekten asla çekinmiyor ve savaşta öldürdükleri düşmanlarının kafalarını keserek beraberlerinde götürüyorlardı. Ksenophon ayrıca Khalyb’lerin en büyük geçim kaynağının demircilik olduğunu da belirtmektedir (Ksenophon, 1980: IV, VI, 5).

Urartu kaynaklarında Halitu, antikçağ eserlerinde Khalyb/Khalybe ya da Khaldoi şeklinde bahsedilen bölge ya da halkın Khaldia ismi ile bağlantılı olduğu açıkça görülmektedir. Ancak Khalyb/Khalybe ya da Khaldoi ismine Bizans kaynaklarında ya da diğer kaynaklarda hiç rastlanmamakta dolayısıyla antikçağdan IX. yüzyıla kadar gelen zaman diliminde bu ismin varlığını nasıl koruduğu bilinmemektedir. A. Bryer, Khaldia isminin etnik köken belirttiğini ve Khaldialıların bölgenin dağlık kesimindeki korunaklı kalelerde Bizans ya da Trabzonlu yöneticilerin baskısına rağmen bir şekilde kimliklerini koruduklarını iddaa etmektedir (Bryer ve Winfield, 2007: 299-304). Kaynaklarda Trabzon çevresinde Khaldialılar adında bir halkın yaşadığına dair herhangi bir bilgi bulunmamakta, dolayısıyla kaynaklar ışığında Khaldia ismini etnik bir kökene bağlamak mümkün görünmemektedir. Antik dönemde Kuzeydoğu Anadolu'nun dağlık kısmında yaşadığı anlaşılan bu halkın daha sonraki yüzyıllarda kimliğini kaybettiği ancak yaşadıkları bölgeye verilen ismin Bizans döneminde varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu isim etnik bir köken belirtmekten çok coğrafi bir adlandırma olup Bizans döneminde bölgede kurulan Khaldia *themasının* isminde yaşamaya devam etmiştir. Bugün bile Doğu Karadeniz'in sahil kesiminde yaşayanlar iç kesimlerdeki dağlık bölgede yaşayan insanları "halt" şeklinde adlandırmakta (Bryer ve Winfield, 2007: 300) ancak bu tabir etnik bir aidiyet belirtmekten ziyade bahsedilen dağlık bölgeyi işaret etmek için kullanılmaktadır.

2.2.3. Khaldia Themasının İdari Yapısı

Armeniakon *themasından* ayrılarak kurulan Khaldia'nın merkezi Trabzon'du (Pertusi, 1952: 139; Treadgold, 1988: 223). Ancak İbn'ül Fakih, Galdia (Khaldia) *strategosunun* "Ikrita" adı verilen yerde oturduğunu ve emrinde on bin kişilik bir kuvvetin bulunduğunu aktarmaktadır. İbn'ül Fakih ayrıca, Khaldia'nın iki *turmada* oluştuğunu ve içerisinde pek çok bölge ile kaleler olduğunu yazmaktadır (Bryer ve Winfield, 2007: 301). Öte yandan Taberi de 791/792 senesi akınlarını anlatırken Arapların "Ikritiye" adı verilen bir bölgeye ulaştıklarını ve buranın çok soğuk olmasından dolayı askerlerin elleriyle ayaklarının donduğunu aktarmaktadır (Tabari, 1989: 114, Brooks, 1900: 740). Ancak Arap kaynaklarında Ikrita ya da Ikritiye olarak bahsedilen bölgenin Khaldia'nın merkezi olmadığı açıktır. Bu bölge, Batlamyus tarafından Kolkhis'in iç kesimlerinde olduğu aktarılan "Ekritika" adlı yer olup Arap yazarları tarafından hatalı bir şekilde biraz daha güneybatıya lokalize edilmiştir (Bryer and Winfield, 2007: 301).

Khaldia, Armeniakon *themasının* Kuzeydoğu Anadolu'daki toprakları üzerinde kurulmuştu ve Sper (İspir), Keltzene (Erzincan) ve Bizanon (Vican) bölgeleri *thema* sınırları içerisinde idi. Bunlardan Sper ve Erzurum yakınlarındaki Haltoyariç (Kağdariç) köyü *themanın* doğudaki sınır bölgesini oluşturuyordu. Ayrıca Çoruh Nehri'nin kaynağına yakın bir noktadan doğan Murgul suyu kenarındaki Mourguli (Murgul) da Khaldia sınırlarına dahildi ve *turma* olarak yönetilmekteydi (Honigmann, 1970: 51-52). İbn Hurdazbih, Khaldia ile ilgili bilgiler verirken içerisinde altı kalenin bulunduğunu söylemekle birlikte bu kalelerin isimleri ya da *themanın* sınırları hakkında bilgi vermemektedir (İbn Hurdazbih, 2008: 92-93). Öte yandan VI. Leon dönemine tarihlenen Nea Taktika'da Khaldia *themasının* sınırlarına dahil olan yedi önemli merkezden bahsetmektedir. Bunlar; Herianon (Uluşiran), Hamatzur, Haliu (Kelkit), Paiper (Bayburt), Kerameos, Leriü (Lerri) ve Bizanon (Vican)'dur (Honigmann, 1970: 51). Bu merkezlerden Paiper, Trabzon'dan İran'a ve oradan da Asya içlerine uzanan ticaret yolu

üzerinde bulunuyordu. Ayrıca Sper de Erzurum'dan Pontus dağları boyunca ilerleyen ve Rize üzerinden Karadeniz sahiline ulaşan yol üzerinde bulunan önemli bir yerleşim bölgesiydi (Winfield, 1962: 163). Anadolu'nun kuzeydoğusunda nispeten geniş bir arazide kurulmuş olan Khaldia *themasının* sınırları ilerleyen yıllarda yeni *themaların* kurulması ile değişime uğramıştır. VI. Leo zamanında Anadolu'nun doğusunda Mezopotamya *theması* kurulmuş ve daha önce Khaldia sınırları içerisinde yer alan Keltzine bölgesi bu yeni kurulan *themanın* sınırlarına dahil edilmiştir (Constantine Porphyrogenitus, 1967: 239).

Bizans İmparatorluğu'nda *thema* yöneticilerine ödenen maaş (roga) miktarları belirlenirken farklı yöntemler takip edilmiştir. Anadolu'nun doğusunda kurulan *themalarda* yöneticiler hazineden sabit bir maaş alırken deniz *themalarının* idarecileri de sabit bir maaş alıyor fakat batı bölgesindeki yöneticilerin maaş miktarları farklılık gösteriyordu. *Themanın* ilk kurulduğu dönemde *strategosa* ödenen ücret 24 *litra* iken (Tradgold, 1995: 122) X. yüzyıl başlarında bu ücretin 10 *litra* (5) ile sınırlandırıldığı görülmektedir (Bury, 1911: 40). Bu sınırlandırmanın nedeni Khaldia *strategosunun* bölgedeki uluslararası ticaretten elde ettiği gümrük geliri olup *strategosun* uluslararası ticaret sayesinde imparatorluk hazinesinden aldığı maaş kadar gelir elde ettiği bilinmektedir (Toynbee, 1973: 251; Güneş, 2018: 291). Trabzon şehrinin uluslararası ticaret yollarındaki stratejik konumu Arap kaynaklarına da yansımış ve X. yüzyılın meşhur coğrafyacılarından olan İbn Havkal, Bizans (Rum) hükümdarının en yüksek vergiyi Antalya ile birlikte Trabzon'dan aldığını aktarmaktadır (İbn Havkal, 2021: 168). Khaldia *themasında* kaç askerin bulunduğu ile ilgili kaynaklarda değişik bilgiler bulunmaktadır. Ancak X. yüzyılın ilk yarısında yazdığı Kitabü'l-Harac adlı eserinde *thema* düzenine de değinen Kudame b. Cafer, Khaldia *themasında* dört bin kadar askerin olduğunu belirtmektedir (Kudame İbn Cafer, 2018: 158). *Thema* bünyesinde iki *turma* olduğundan ve her bir *turmada* iki-üç bin kadar askerin bulunduğundan yola çıkılarak Khaldia'daki asker sayısının dört ile altın bin arasında olduğu anlaşılmaktadır (Treadgold, 1995: 122; Güneş, 2018: 292-293).

Khaldia imparatorluğun doğu sınırındaki stratejik noktada kurulmuş bir *thema* idi. Bu bölge imparatorluğun doğusunu tehdit edecek saldırılara karşı sınır güvenliğini sağladığı gibi Karadeniz'in kuzeyinden gelecek deniz saldırılarına karşı önlem almak için de kurulmuştu. Ancak Khaldia bölgesinin imparatorluğun doğu sınırında ve merkezden nispeten uzak oluşu devleti tehdit eden iç isyanların bölgede etkili olmasına da sebep olmuştur. Khaldia *themasının* yeni kurulduğu dönemde Bizans imparatoru II. Mihail (820-829)'e karşı Anadolu'nun doğusunda bir isyan patlak vermiştir. Önderliğini Thomas adında Slav kökenli bir askerin yürüttüğü isyan kısa zamanda büyümüş ve Thomas'ın etrafında farklı milletlerden pek çok insan toplanmıştı. Anadolu'da Armeniakon ve Opsikion *themaları* haricindeki bütün *themalara* hâkim olan Slav Thomas, Khaldia bölgesine de hakim olmuştu (Treadgold, 1988: 229). Giderek güçlenen Slav Thomas, 821 yılı sonlarında İstanbul'u kuşatmış ancak 823'e kadar süren kuşatma başarısızlıkla sonuçlandığı gibi kuşatmadan sonra Arkadiopolis (Lüleburgaz)'e çekilen Slav Thomas burada Bizans kuvvetleri tarafından ele geçirilerek idam edilmiştir (Ostrogorsky, 2015: 191-192).

Khaldia'nın doğu sınırında kurulmuş bir *thema* olması Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırında ortaya çıkan askeri meselelerde Khaldia'daki askeri kuvvetlerden faydalanma yoluna gitmesine sebep olmuştur. Özellikle Araplar ve Ermenilerle ilgili meselelerde Bizans imparatorlarının Khaldia *strategoslarını* görevlendirdiği görülmektedir. Bizans kaynakları,

İmparator I. Basileios'un Fırat bölgesine gerçekleştirmeyi tasarladığı bir saldırı için Khaldia ve Koloneia *themaların* ordularını görevlendirdiğini kaydetmektedir (Honigmann, 1970: 51). Basileios'tan sonraki dönemde de benzer uygulamalar devam etmiş, imparator VI. Leon (886-912) Müslüman Arapların Pasin'e saldırıp bölgedeki kiliseleri yıkması üzerine tamirat işlemleri için Mezopotamya ve Khaldia yöneticilerini görevlendirmiştir (Constantine Porphyrogenitus, 1967: 207). Ayrıca VI. Leon döneminin Ermeni liderlerinden biri olan Manuel, Fırat ile Çemişkezek arasındaki topraklarını Bizans'a devretmiş ve dört oğluyla birlikte İstanbul'a gelmiştir. Manuel'in oğullarından ikisine çeşitli rütbelere verilirken diğer ikisine Trabzon yakınlarında yeni araziler verilmiştir (Charanis, 1972: 212). IV. Leon'un haleflerinden Romanos Lekapenos (920-944) zamanında ise önemli bir ticaret merkezi olan Ardanoutzin (Ardanuç) üzerine Amiral Konstantin önderliğinde bir ordu gönderildiği ve bu orduya Khaldia'dan 300 kadar askerin katıldığı Bizans kaynaklarında anlatılmaktadır (Constantine Porphyrogenitus, 1967: 219). İmparator Nikephoros döneminde Khaldia ve Koloneia *themalarını* yöneten ve imparatorun yeğeni olan Bardas Phokas, imparator tarafından Manazkert (Malazgirt) üzerine sefere gönderilmiş ve şehrin surlarını yıkıp etrafını yağmaladıktan sonra çekilmiştir (Step'anos Taronec'i, 2017: 235).

Bizans'a doğu sınırındaki askeri meselelerde hizmet etmeleri sebebiyle kaynakların kendilerinden bahsettiği Khaldia *strategosları* dönem dönem başkente isyan ederek imparatorluğu iç işlerinde uğraştırmıştır. Asi valilerden ilki Romanos Lekapenos'u tahttan indirmek için arkadaşları Adrian ve Tzatzes ile komplo kuran Bardas Boilas olup, 923'te Bayburt Kalesi'ne sığınmış ancak John Kurkuas tarafından teslim olmaya mecbur edilerek ele geçirilmiştir (Vryonis Jr., 1957: 273, Winfield, 1962: 163, Bryer ve Winfield, 2007: 316). İmparator Nikephoros Phokas (963-969)'ın yeğeni olup Khaldia ve Koloneia *themalarını dux (dux)* sıfatıyla yöneten Bardas Phokas, 969'da Nikephoros'un John Tzimiskes tarafından öldürülmesi üzerine görevinden uzaklaştırılmıştır (Step'anos Taronec'i, 2017: 236). Yazılı kaynakların azlığından dolayı Khaldia'da bu tarihten sonra kimlerin görev yaptığı ve bu yöneticilerin nerelerde görev aldıkları bilinmemektedir. Fakat Khaldia Bizans'ın doğusundaki idari bir birim olarak dönemin farklı kaynaklarında zikredilmeye devam etmiştir. X. yüzyılın sonlarında yazılmış anonim bir eser olan Hududü'l-Alem'de, Bizans'ın doğu eyaletleri hakkında bilgi verirken Haldıye (Khaldia) eyaletinden bahsedilmekte ve bu eyaletlerin her birinde çok sayıda şehir, kasaba ve kalelerinin bulunduğu aktarılmaktadır (Minorsky, 2008: 117). Khaldia, imparatorluğun doğu sınırı ile ilgili meselelerde askeri ve idari önemini sonraki dönemlerde de korumuştur. Gürcü kroniklerinde II. Basileios'un, Gürcü seferleri sırasında kış mevsimini Khaldia (Kalde)'deki karargahında geçirdiği anlatılmaktadır (Brosset, 2003: 268) Skylitzes, 2012: 347). Ioannes Skylitzes, imparator VI. Mikhail (1056-1057) ile Isaakios Komnenos arasındaki iç savaştan bahsederken Anadolu'daki birliklerin Isaakios Komnenos'u desteklediğini belirtmekte ve bu birlikler arasında Khaldia ve Kolonia kuvvetlerinin adını zikretmektedir (Skylitzes, 2010: 457). Ayrıca Malazgirt Savaşı'na katılan Bizans ordusunda da Khaldia'dan gelen birliklerin bulunduğu bilinmektedir (Haldon, 2011-2012: 212). Savaşta yenilen ve dağılan Bizans birliklerinin bir kısmı Trabzon'a çekilmiş ve deniz yoluyla İstanbul'a dönmüşlerdir (Attaleiates, 2008: 170)

Bizans imparatorluğu, II. Basileios (976-1025) iktidarında gücünün zirvesine ulaşmış ancak onun 1025 yılında ölmesi ile Bizans İmparatorluğu'nda hızlı bir çözülme baş göstermiştir (Hussey, 1950: 71-72). II. Basileios döneminde sağlam temellerle oluşturulan askeri ve siyasi

yapı, halefleri VII. Konstantinos (1025-1028), III. Romanos Argyros (1028-1034) ve IV. Mikhail (1034-1041) dönemlerinde bozulmuştur (Ostrogorsky, 2015: 296-318; Bury, 1989: 41-64). II. Basileos döneminde yönetimi ele geçirme teşebbüsleri engellenen aristokrat sınıf II. Basileos sonrası dönemde giderek güçlenmiş ve feodal yapı devlet içinde etkin hale gelmiştir. Böylece, büyük toprak sahipleri bir yandan topraklarını küçük toprak sahipleri aleyhine genişletirken diğer yandan da sivil yönetim, merkezi hükümet içinde askeri asalet sınıfının aleyhine genişlemeye başlamış, askeri asalet sınıfının gücünü kırmak amacıyla ordu ikinci plana atılarak asker sayısı azaltılmıştır (Gregory, 2005: 254, Demirkent, 1981: 144-145, Hussey, 1950: 72, Ostrogorsky, 2015: 307). IV. Mikhail'den sonra Bizans tahtına oturan IX. Konstantin Monomakhos (1041-1055) döneminde sivil yönetim iktidarı ele geçirmiş, devlet gereksiz harcamalardan doğan ekonomik sıkıntıları gidermek amacıyla askerlere ayrılan toprakları vergilendirmeye başlamıştır. Ayrıca, Anadolu'da zaten mevcudu azalmış olan *stratiotes*ler (6) de belli bir ücret karşılığında askerlikten muaf edilmiş *strategos*lar da eyalet yönetimindeki konumlarını kaybetmiştir. Böylece önceki yüzyıllarda Bizans devlet düzeninin yapı taşlarından birini oluşturan *thema* sistemi çözülmeye başlamış ve Anadolu *themaları* askeri gücünü kaybetmiştir (Jenkins, 1987: 365, Demirkent, 1981: 145, Ostrogorsky, 2015: 307). Bizans ordusunun Malazgirt Savaşı'nda Selçuklular karşısında yaşadığı büyük mağlubiyet özellikle imparatorluğun doğu sınırındaki askeri düzenin çökmesine ve bölgedeki *thema* birliklerinin neredeyse dağılmasına yol açmıştır (Treadgold, 1997: 606). Malazgirt sonrası savunmasız kalan Trabzon ve çevresi Selçuklu akınlarının hedefi olmuş ve Trabzon kısa bir süreliğine de olsa Türklerin eline geçmiştir. Bölgedeki yerel beylerden biri olan Theodore Gabras şehri Türklerden geri almış ve Khaldia'nın yeni hakimi olmuştur. Gabras ailesinin Trabzon ve çevresindeki hakimiyeti Malazgirt yenilgisi sonrası Bizans İmparatorluğu'nda görülmeye başlayan merkezi otorite boşluğu ile ilgili olup Trabzon ve çevresi, XII. yüzyıl ortalarına kadar bazen Bizans kontrolünde bazen de Bizans'a isyan halinde olan Gabras ailesinin yönetiminde kalmıştır

Sonuç

Karadeniz'in güney kıyısında kurulmuş olan Trabzon, Roma döneminden itibaren bölgenin askeri ve ticari açıdan stratejik öneme sahip şehirlerinden biri olmuştur. Roma döneminde imparatorluğun doğu sınırına yönelik olarak geliştirilen askeri ve idari politikalar Trabzon çevresinin idari yapısında ve sınırlarında değişiklikler yaşanmasına zemin hazırlamıştır.

Trabzon ve çevresinde IV. yüzyıl sonlarından itibaren Bizans hakimiyeti başlamış ve Bizans hakimiyetinin ilk dönemlerinde Trabzon'un idari yapısında önemli bir değişiklik yaşanmamıştır. Ancak VI. yüzyılda yaşanan Sasani savaşları ve savaşın geçtiği bölgelerin Trabzon çevresine olan yakınlığı Bizans imparatoru Justinianos'un bölgede birtakım idari değişiklikler yapmasına sebep olmuştur. Trabzon ve çevresinin doğu sınırına ve Bizans-Sasani rekabetinin temel sebeplerinden biri olan Armenia'ya olan yakınlığı Bizanslıların Trabzon ve çevresi ile ilgili yeni idari politikalar geliştirmesine sebep olmuştur. VII. yüzyılda Sasani tehdidinin son bulmasından sonra Müslüman Araplar, Bizans'ın doğu sınırını tehdit eden yeni bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Bizans devleti yeni tehdit karşısında toprak bütünlüğünü korumak için askeri ve idari önlemler almaya çalışmış ve bunun sonucunda *thema* sistemi ortaya çıkmıştır. Kuruldukları ilk dönemde büyük toprak parçalarına sahip olan *themalar* zamanla küçülmüş ve imparatorluğun ihtiyaçlarına göre sayıları artmıştır. İmparatorluğun doğu sınırında bulunan Trabzon ve çevresi de IX. yüzyıl başlarında kurulan Khaldia

themasının sınırlarına dahil olmuş, Trabzon kenti de yeni yönetim biriminin merkezi olmuştur. Anadolu'nun kuzeydoğusunda Arap sınırına yakın bir noktada bulunan Trabzon şehri, hem ticari hem de idari anlamda bir merkez olma vasfını da kazanmıştır. VII. yüzyıldan itibaren giderek gelişen ve Bizans askeri-idari sisteminin esasını teşkil eder hale gelen *thema* sisteminde XI. yüzyıl sonlarından itibaren aksaklıklar görülmeye başlanmıştır. Türk akınlarının yoğunlaştığı Malazgirt Savaşı'ndan *thema* sisteminin eski hüviyetini kaybetmesiyle birlikte Khaldia *theması* da idari bir birim olarak eski konumundan uzaklaşmıştır.

Kaynakça

- Adcock, F. E. (1937), "Lesser Armenia and Galatia After Pompey's Settlement of East", *The Journal of Roman Studies*, 27/1, 12-17.
- Adontz, Nicholas (1970), *Armenia In The Period Of Justinian The Political Conditions Based On The Naxarar System*, Trans. Nina B. Garsoian, Lisbon: Calouste Gulbenkian Foundation.
- Ahmed b. Yahya el-Belazuri (2013), *Fütuhu'l-Büldan/Ülkelerin Fetihleri*, Ter. Mustafa Fayda, İstanbul: Siyer Yay.
- Braund, D. ve Tsetschladze, G. R. (1998), "The Export of Slaves From Colchis", *Classical Quarterly*, 39/1, 114-125.
- Brooks, E.W. (1901), "Byzantines and Arabs in the Time of the Early Abbasids," *English Historical Review*, 16/61, 728-747.
- Brosset, M.F. (2003), *Gürcistan Tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar)*, Çev. Hrand D. Andreasyan, Ankara: TTK.
- Bryer, Anthony ve Winfield, David (2007), *The Byzantine Monuments And Topography Of The Pontos*, Volume:I, Washington: Dumbarton Oaks.
- Burney C.A. ve Lang, D.M. (1971), *The Peoples Of The Hills: Ancient Ararat Of Caucasus*, London.
- Bury, J.B. (1889), "The Roman Emperors From Basil II To İsaac Komnenos", *The English Historical Review*, 4/13, 41-64.
- Bury, J.B. (1911), *The Imperial Administrative System In The Ninth Century With A Revised Text Of The Kletorologion Of The Philotheos*, London: Oxford University Press.
- Cassius Cocceianus Dio (1914), *Roman History*, (Trans., Earnest Cary), Vol. III, London&New York: William Heinemann&The Macmillan.
- Charanis, Peter (1972), *Studies On The Demography Of The Byzantine Empire*, London: Variorum Reprints.
- Charanis, Peter (2014), "Yedinci Yüzyılda Bizans'ta Etnik Değişimler", Çev. İlcan Bihter Barlas, *Tarih Okulu Dergisi*, XVII, 713-738.
- Constantine Porphyrogenitus (1967), *De Administrando Imperio*, Trans. R.J.H. Jenkins, Washington.
- Cramer, John Anthony (1832), *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, C. II, Oxford: Oxford University Press.
- Çiğdem, Süleyman (2012), *Eski Çağ'dan Orta Çağ'a Gümüşhane*, İkinci Baskı, Gümüşhane: Gümüşhane Valiliği Yayınları.
- Demirkent, Işın (1981), "1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askeri Ve Siyasi Durumu", *İÜEFTE*, 33, 133-146.

- Eilers, Claude (2005), "A Roman East: Pompey's Settlement to the Death of Augustus", *A Companion to the Hellenistic World*, (Ed. A. Erskine), Blackwell Publishing, Oxford, 90-102.
- Emir, Osman (2014), Hellenistik Ve Roma Dönemleri'nde Pontos (MÖ IV. Yy - MS III. Yy.) (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Foss, Clive (1991), "Armeniakon", *The Oxford Dictionary Of Byzantium* Vol.1, , New York – Oxford: Oxford University Press.
- Greatrex, Geoffrey ve Lieu, Samuel L. C (2002), *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars Part II, AD363-630*, London and New York: Routledge.
- Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraus) (1999), *Abu'l-Farac Tarihi C.I*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK.
- Gregory, Timothy E. (2005), *A History of Byzantium*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Grousset, Rene (2005), *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul: Aras Yay.
- Güneş, Cüneyt (2018), *Bizans Anadolu'sunda Askeri ve İdari Bir Sistem: Thema Sistemi (VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar)*, Doktora Tezi, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Haldon, John (1993), "Military Service, Military Lands, and the Status of Soldiers: Current Problems and Interpretations", *Dumbarton Oaks Papers*, 47, 1-67.
- Haldon, John (1999), *Warfare State And Society In The Byzantine World, 565-1204*, London: University Collage London Press.
- Haldon, John (2011-2012), "Marching Across Anatolia: Medieval Logistics and Modeling The Mantzikert Campaign", *Dumbarton Oaks Papers*, 65/66, 209-235.
- Honigmann, Ernst (1970), *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Ter. Fikret İşıltan), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Howard-Johnston, J. (1984), "Thema", *Maistor, Classical, Byzantine and Renaissance Studies for Robert Browning*, Ed. A. Moffatt, Canberra, 189-196.
- Hussey, J.M. (1950), "The Byzantine Empire İn The Eleventh Century: Some Different Interpretations", *Transactions of the Royal Historical Society*, 32, 71-85.
- İbn Havkal (2021). *10. Asırda İslam Coğrafyası*, Ter. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İbn Hurdazbih (2008), *Yollar Ve Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağarı, İstanbul: Kitabevi,
- Jenkins, Romily J.H. (1987), *Byzantium: The İmperial Centuries, A.D. 610-1071*, Toronto: University of Toronto Prints.
- John Skylitzes (2012), *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*, (Trans. John Wortley), Press, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaegi Jr, Walter Emil (1968), "Al-Baladhuri And The Armeniak Theme", *Byzantium*, 38/1, 273-277.
- Kaegi Jr, Walter Emil (1981), *Byzantine Military Unrest 471-843 An Interpretation*, Amsterdam: Adolf M. Hakkert.
- Kaya, Mehmet Ali (1998). "Anadolu'da Roma Egemenliği ve Pompeius'un Siyasal Düzenlemeleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIII, 161-173.
- Kaya, Mehmet Ali (2003) "Anadolu'daki Roma Garnizonları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII/2, 83-94.
- Kazhdan, A. (1991a), "George Of Amastris", *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Vol. 1, Alexander P. Kazhdan (Ed.), New York-Oxford: Oxford University Press.
- Kazhdan, A. (1991b), "Tourma", *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Vol.3, New York – Oxford:Oxford University Press.

- Keçiş, Murat ve Güneş, Cüneyt (2018), "Bizansın Anadolu'daki Yeni Düzeni: Thema Sistemi'nin Ortaya Çıkışı ve Problemler", *Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 19/43, 103-104.
- Ksenophon (1980), *Anabasis*, Trans. Carleton L. Brownson, Cambridge:Harvard University Press,
- Kudame İbn Cafer (2018). *Kitabü'l-Harac (Fetihler, Siyaset, Coğrafya, Vergiler, Bürokrasi)*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yay.
- Lang, D.M. (1983), *Iran, Armenia and Georgia*, Cambridge History of Iran, Vol.2, The Cambridge History of Iran, (Ed. Ilya Gershevitch), Cambridge: Cambridge History Press, 505-536.
- Mikhail Attaleiates (2008), *Tarih*, Çev. Bilge Umar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay.
- Minorsky, V. (2008), *Hududü'l-Alem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrip*, Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı, İstanbul: Kitabevi.
- Mitchell, Stephen (2016), *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641*, Çev. Turhan Kaçar, Ankara: TTK.
- Novellae in Corpus Juris Civilis* (1888-1895), Ed. R. Schoell, Berlin: Weidmann.
- Oikonomides, Nicolas (1972), *Les Listes De Presence Byzantines Des IX Et X Siecles*, Paris: Editions Du Centre National De La Recherche Scientifique.
- Oktan, M. (2008), "Roma Cumhuriyet Döneminde Pontos'da Yapılan Düzenlemeler", *Anadolu*, 34, 49-75.
- Ostrogorsky, Georg (2015), *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, 8. Baskı, Ankara: TTK.
- Öztürk, Yücel (2012), "Tımar-Thema Teriminin Ortaya Çıkması, Bizans Uygulaması ve Osmanlı İle Mukayesesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 31, 157-208.
- Payne, M.R. (2006), *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay.
- Pertusi, A. (1952), *Costantino Porfigenito De Thematibus*, Citta' Del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana.
- Pliny (1938), *Natural History*, (Trans., H. R. Rackham, W. H. Jones, D.E. Eichhoz), London, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Schilbach, Erich (1991), "Litra", *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Vol. 2, Alexander P. Kazhdan (Ed.), New York-Oxford: Oxford University Press, 1238.
- Shahid, I. (1994), "Heraclius and the Unfinished Themes Of Oriens Some Final Observations", *Byzantion*, LXIV/2, 352-376.
- Syme, Ronald (1995), *Anatolica: Studies in Strabo*, Oxford: Clarendon Press.
- Tarhan, M.T. (1986), "Urartu Devleti'nin Yapısal Karakteri", *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, (21-25 Eylül 1981), 285-288.
- Tezcan, Mehmet (2012), *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları.
- The Armenian History Attributed to Sebeos* (1999), Trans. R. W. Thomson, Liverpool: Liverpool University Press,
- The Chronicle of Theophanes Confessor Byzantine and Near Eastern History AD 284-813* (1997), Trans. Cyril Mango, Roger Scott, Oxford: Clarendon Press.
- The Geography of Strabo* (1928), Vol.V, Trans. Horace Leonard Jones, London-Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press.
- The History of al-Tabari*, Vol.XXX, The Abbasid Caliphate in Equilibrium (1989), Trans. C.E. Bosworth, New York: State University of New York Press.
- The Universal History of Step'anos Taronec'i* (2017), Trans. Tim Greenwood, Oxford: Oxford University Press.

- Toynbee, Arnold (1973), *Constantine Porphyrogenitus and His World*, London: Oxford University Press.
- Treadgold, Warren (1983) *The Military Lands and the Imperial Estates in the Middle Byzantine Empire*, *Harvard Ukrainian Studies* Okeanos: *Essays presented to Ihor Ševčenko on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students*, 7, 619-631.
- Treadgold, Warren (1988), *The Byzantine Revival 780-842*, Stanford: Stanford University Press.
- Treadgold, Warren (1988), *Three Byzantine Provinces and the First Byzantine Contacts with the Rus*, *Harvard Ukrainian Studies, Proceedings of the International Congress Commemorating the Millennium of Christianity in Rus'-Ukraine*, 12/13, 132-144.
- Treadgold, Warren (1995), *Byzantium and Its Army 284-1081*, Stanford : Stanford University Press.
- Treadgold, Warren (1997), *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford: Stanford University Press,.
- Vasiliev, A.A. (1943), *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, C.I, Çev. Arif Müfid Mansel, Ankara: Maarif Matbaası.
- Vasiliev, A. A. (1960), *The Russian Attack On Constantinople In 860*, Cambridge-Massachusetts: The Medieval Academy Of America.
- Vernadsky, G. (1940-1941), "Byzantium and Southern Russia: Two Notes", *Byzantion*, XV, 67-86.
- Vernadsky, G. (1943), *Ancient Russia*, New Haven: Yale University Press.
- Winfield, David (1962), "A Note on the South-Eastern Borders of the Empire of Trebizond in the Thirteenth Century", *Anatolian Studies*, XII, 163-172.

Açıklamalar

1. Sasani kralı Hüsrev Perviz, Maurikios'un tahttan indirilip öldürülmesi üzerine onun intikamını almak bahanesi ile harekete geçerek Bizans topraklarına saldırmış ve Bizans-Sasani savaşları tekrar başlamıştır. (Sebeos, 1999: 57; Theophylaktos Simokattes, 1986: 8.15. 7-8; Mitchell, 2016: 611).
2. *Thema* kelimesinin kökeni ve *thema* düzeninin kuruluş tarihi hakkında farklı fikirler savunan araştırmacılar bulunmaktadır (Treadgold, 1983: 619-631; Ostrogorsky, 2015: 89-91; Shahid, 1994: 364-373; Vasiliev, 1943: 285-289; Howard-Johnston, 1984: 189-196; Kaegi, 1981: 173-185).
3. Turmalar, *thema*'yı meydana getiren küçük yönetsel bölgeler olup başlarında "turmakhes" adlı idareciler bulunmaktadır. Kaynaklarda bazen iki bazen de üç ya da dört turmanın birleşerek *thema*'yı meydana getirdiği ifade edilmekle birlikte bu durum sabit bir kurala bağlanmamıştır (Kazhdan, 1991b: 2100).
4. Belazuri, *Futuh'ul-Buldan* adlı eserinde Armenia (İrminiyye) bölgesindeki ilk İslam fetihlerinden bahsederken Cürzan ile Erran'ın Hazarların elinde olduğunu İrminiyye'nin ise Ermenyakos tarafından yönetildiğini aktarmaktadır. Belazuri, eserinin bir diğer bölümünde Hz. Osman (644-656) zamanında Erzurum'u fetheden Habib b. Mesleme el-Fihri'ye karşı büyük bir ordu toplayan Patrik Ermenyakos adlı bir Bizans komutanından bahsetmektedir. (Belazuri, 2013: 225-228). Belazuri'deki kayıtlar Theophannes'in verdiği bilgiler ile karşılaştırıldığında Armeniakon'un bir "thema" olarak yaklaşık on beş yıl daha erken kurulduğu ortaya çıkmaktadır (Kaegi, 1968: 274-275).
5. *Litra*, Bizans ağırlık ölçüleri içerisinde yaygın olarak kullanılan bir birim olup 319 ile 324 gram arasında değiştiği tahmin edilmektedir (Schilbach, 1991: 1238).
6. *Stratiotes*, savaşa çağrıldığında tam teçizatlı bir şekilde Bizans ordusunda katılan asker köylülere verilen isim olup *Stratiotes*lerin ihtiyaçları *thema* düzeni içindeki askeri arazilerden karşılanmaktaydı (Öztürk, 2012: 187-188).